

3. A KÖZÉPKORI BOLDOGASSZONY-PLÉBÁNIATEMPLOM (1246/1247K.–1541)

⁷ AMB Fond mesta Lad. 39, No. 1; BARADY 1890, 219–222; IUDIKOVA 2005, 118.

⁸ AMB Fond mesta Lad. 39, No. 1.

⁹ NÉMETHY 1884, 209.

¹⁰ Buda városjegkönyve, 306–307., A, 7. §; KUBINYI 2001, 15, 17.

A szentségek kifejezés alatt az Oltáriszentség (BONFINI 1995, 705) és a templomban őrzött fontos ereklyékről – köztük erről a jelentős Szent Kereszt-ereklyéről – van szó, amelyeket kereszttel és szentek szobraival együtt vittek körmenetben a városba érkező uralkodók elé.

vö. NÉMETHY 1876, 41.

¹¹ NÉMETHY 1884, 210.; BONFINI 1995, 627.

¹² SZERÉMI 1961, 61.; NÉMETHY 1884, 210, 10. j.

¹³ AMB Fond mesta Lad. 39, No. 1; MNL OL Acta Jesuitica E 152. 7.d. 8. fasc. 551–552. f.v., 552.f.r.; GEREVICH 1945, 345.

¹⁴ NÉMETHY 1884, 213–215. *Egészen gyöngyökből és drágakövekből összeállított harangalakú miseruha. Melynek előrészén az angyali üdvözlés ábrázoltatik és drágakövekből minusculákból készült eme felirat borítja: „Magnificus Dominus” (sic! A szerk.). Hátrészén a feltámadó Üdvözítőnek alakja van amint a sírból kiemelkedik, gyönyörű kivittel drágakövekből készítve. A sír körül az örök között térdel a donátor ezüst páncélban, aki hiteles adat szerint Ujlaki Miklós erdélyi vajda, zalavári főispán vala. A mellette lévő mondatszalagnak himzett betűi ugyan már nem olvashatók, de az évszám minusculái az MCCCCL (1450)-et még tisztán feltüntették. A bő ruha szegélye nagyobb drágakövekkel van megrakva. Ez volt kétségkívül a miseruhák között a legbecsebb. Illetve: Miseruha arannyal átszőtt vörös bársony szövettel a bold. Szűznek ülő alakjával, ölben a kised Jézussal, mellén zafirkóval, feje felett aranyozott ezüst koronával, melyben őt ametiszt és egy türkiz van, továbbá sz. Katalin, Borbála, Dorottya és Margit vértanú szüzek alakjaival, gyöngyökből készült góstitulusú oltárkán*

szobrokként elhelyezve. Valamint a donátorok fejedelmi alakjával. Rajta arany alaplól az 1487-es évszám emelkedik elő; valamint: A másikon [ti.miseruhán] donátorul feltünteti a Corvin-család címere, a holló, magát Hunyadi Mátyás királyt az 1485. évből.

¹⁵ EK Collectio Hevenesiana XXXV, Nr. 9, p. 29; NÉMETHY 1884, 211–212.

¹⁶ EK Collectio Hevenesiana XXXV, Nr. 10, p. 29; NÉMETHY 1884, 211–212.

¹⁷ EK Collectio Hevenesiana XXXV, Nr. 11, p. 30; IUDIKOVA 2005, 118–119.

¹⁸ FRANKI 1865, 88–91; KNAUZ 1868, 836–840; NÉMETHY 1876, 84–88.

¹⁹ MNL OL Acta Jesuitica E 152 7.d. 8. fasc. 562–563.

²⁰ NÉMETHY 1884, 216. Hiányzott egy nagy zafirkó az egyik miseruhát díszítő himzett Szűz Mária melléről, a másik miseruháról Krisztus sebére díszítő korall, kilenc vállkendő, 18 karing, 6 stóla, 8 dalmatika, 7 palást és két pár püspöki cipő, egy ereklyetartóból fehér kő, lánc és karika, valamint apró ereklyék.

²¹ NÉMETHY 1884, 217–218; ZAIKA 1859, 131; BODA 2000, 225.

²² MNL OL Acta Jesuitica E 152 7.d. 8. fasc. 549–560., ill. 9.d. 17. fasc. 425–426.

²³ NÉMETHY 1884, 218.

²⁴ Diarium 1744–1757. 1751. augusztus 8.

²⁵ NÉMETHY 1884, 218.

²⁶ Canonica visitatio 1756, 16.

²⁷ NÉMETHY 1876, 199–205; GEREVICH 1945, 345.

²⁸ NÉMETHY 1884, 227.

²⁹ Részletes ismertetését vö. GEREVICH 1945, 346–356.

³⁰ Részletes ismertetését vö. GEREVICH 1945, 358–362.

³¹ Historia Domus Parochiae Beatae Mariae Virginis 1898–1991, 25.

³² GEREVICH 1945, 346.

³³ RAKOSSY 2009, 147.

Lóvei Pál

A Boldogasszony-plébániatemplom középkori sírköveiről

A középkori Magyarország lakosságának származási sokszínűségéről leginkább a főváros, Buda esetében árulkodnak az elhunytak sírja fölé helyezett sírkövek, jól dokumentálva azt az etnikai gazdagságot, amely a középkori város lakosságát az írott források szerint is jellemezte. E síremlékek zöme az arisztokrácia, a nemesség, az egyháziak és a jómódú polgárság sírjait díszítette, mégpedig a templomok belsejében, a kolostorok épületegyütteseiben, de a templomok körüli temetők egyszerűbb sírkövei közül is ismerünk néhányat.¹ Az ezt dokumentáló emlékegyűjtés azonban az utolsó másfél évszázad során került csak elő. Ipolyi Arnold, midőn a Magyar Tudományos Akadémián 1863-ban Magyarország középkori szobrászati emlékeiről tartott előadásában először foglalta össze a középkori síremlékművészet akkoriban ismert alkotásait, a margitszigeti Margit-síremléssel kapcsolatos forrásadaton kívül még egyetlen budai síremléket sem tudott említeni.²

Nemcsak a budai Várhegyről, de lényegében a mai Budapest egész területéről ismert középkori sírkövek csak ezt követően, építkezések, majd régészeti feltárások során

kerültek napvilágra, olyan nagy számban, hogy a budai emlékegyűjtés mennyisége mára már messze meghaladja valamennyi más magyarországi település emlékeinek számát. A középkori Magyarország síremlékeinek készülő katalógusa mintegy másfél ezres tételszámú. A Kárpát-medence területéhez és a középkorban itt feltételezhető síremlékszámhoz képest ez igencsak kevés. Ugyanakkor egyes települések esetében mégis jelentékeny ezek mennyisége: Budán több mint 300, Esztergomban 105, Egerben 70, Gyulafehérváron 26, Kassán szintén 26, Nagyvárradon 16, Pozsonyban 29, Székesfehérvárott 31, Veszprémben 19, Visegrádon 59, Zágrábban pedig 25 emléket találtak (bár e statisztikában meglehetősen sok, esetenként csupán a kőanyagra vagy a betűtípusra vonatkozó statisztikai jelentőséggel bíró kisebb-nagyobb töredék is benne foglaltatik).

Budán a síremlékek pusztulása már a török hódoltság idején megkezdődött, amikor a mecsetté alakított templomokból – így a Boldogasszony-templomból is – elszállították a sírkövek egy részét, hogy például a fürdők burkolatához és a várfalak építőanyagaként használják azokat fel.³ A 16–18. században szétszóródott és építkezéseken vagy csatornázás során másodlagosan felhasznált darabok a város különböző helyeiről bukkannak elő. A domonkos templom közelsége miatt azonban még a Boldogasszony-templom közvetlen környezetében, például a Halászbástya építése során előkerült darabokról sem állítható teljes bizonyossággal, hogy a plébániatemplomból vagy annak

János királyi festő sírköve, 1370 vagy kevéssel utána
BTM KO, ltsz. 671.

temetőjéből valók. A Boldogasszony-templom anyaga jelenleg kilencvennél, az egykori domonkos kolostoré pedig nyolcvannál több tételt számlál, továbbá a Magyar Nemzeti Múzeum ötvennél több ismeretlen lelőhelyű sírkövének és egymástól eltérő faragványokhoz tartozó sírkőtöredékeinek többségéről is feltehető, hogy a Boldogasszony-templom helyreállítása és környezetének rendezése során került elő a 19. század végén, illetve a 20. század elején. A Halászbástya építése idején, 1902-ben tárták fel a koldulórendiek templomának szentélyét is a padlót borító tucatnyi sírkövel,⁴ ezek a további leletek egy részével együtt a Halászbástya kőtárába kerültek, a főváros múzeuma sírkőgyűjteményének alapját képezve. Más faragványokat azonban ugyanebben az időszakban a Nemzeti Múzeumba szállítottak be. Egy dologban egyezett a két gyűjtemény: a 19. század utolsó negyede, az 1900 körüli évek leleteinek csak egy részét leltározták be szabályosan. A Fővárosi Múzeum lapidáriumának tárgyjegyzékét csak

1932-re fejezte be Horváth Henrik,⁵ a Nemzeti Múzeumban pedig csupán 1960-ban és 1970-ben leltározták be a töredékek zömét, ismeretlen múzeumi anyagként.⁶

A Boldogasszony-templom környékén a templomtól északra húzódó egykori jezsuita kollégium – amely később Pénzügyminisztériumként funkcionált – 1867-ben történt átalakítása során kerültek elő az első sírkövek, közöttük Johannes Magerdorf (†1303 ?) emléke.⁷ Bernardino Monelli óbudai és diósgyőri várnagy (†1496) vörösmárvány sírlapját⁸ budavári eredetüként 1876 végén leltározták be a Magyar Nemzeti Múzeumban, közvetlenül a Boldogasszony-templom faragványait követően. Schulek Frigyes azonban az 1876-ban a templomból a múzeumba szállított leletek között nem sorolta fel, így ez alighanem korábbi lelet, és egyáltalán nem zárható ki, hogy a budai olasz közösség kedvelt temetkezőhelyéről, a domonkosok kolostorából származik.

Schulek 1874–1877 között folytatott, a templom déli oldalát és lényegében egész belsejét feltáró kutatása – amelynek során 1876 októberétől a belső feltöltést a padló alatt 2–7 láb mélységben húzódó sziklaaljazatig kitermelték – a leletek között több sírkövet is napvilágra hozott. A Magyar Nemzeti Múzeumba vitt faragványok között a sírköveknek csak egy része azonosítható, például Szatmári Miklós kamaraispáné, Lyphardus Paulseré, Nicolaus Dobringeré (†1462), Peter Edlasperger, másként Junckeré.⁹ A padló alatt közvetlenül a sziklafelületen fekvő, ép római szarkofágot is találtak, belsejében törmellekkel és összehalmozott csontokkal – a középkorban ezt minden bizonnyal koporsóként használták.¹⁰

1886-ban az egykori jezsuita kollégium déli, a Boldogasszony-templomhoz csatlakozó részeinek (a papneveldének és a konviktusnak) bontása során az alapfalakban két ép sírkövet találtak – János királyi festőét (+1370) (1. kép) és a nürnbergi Berchtold Kraft budai polgárét (†1392). Ezeket a meissenai eredetű Frenclin budai polgárét (†1404) 1896-ban előbukkant sírlapjával együtt a templom külső falában helyezték el.¹¹ A helyreállítás során feleslegesnek tartott faragványok közül Strobl Alajos kérésére számos az epreskeri szobrásziskolába, illetve a művész saját tulajdonába került.¹² Ezek között is kiemelendő egy középkori és barokk vörösmárvány faragványokból összeállított falikút (ma az Úri u. 17. és a Balta köz 4. számú házak közös udvarában található), amelynek 18. századi elemei egy arisztokrata hölgy 14. század végi sírlapjából készültek.¹³

A templom környékének rendbetétele, valamint a Halászbástya építése során előkerült sírkőtöredékek és építészeti részletek egy része a Halászbástya építésvezetőse jóvoltából a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került, többségük azonosítható is.¹⁴ Azoknak a töredékeknek a többsége, amelyeket talán már 1902 után találtak, a Halászbástyában berendezett kôraktárban majd kôtarban nyert elhelyezést. Ebbe a csoportba tarthat egy oroszlán hátán nyugvó lábfejet ábrázoló töredék – az állaton eredetileg páncélba öltözött alak állha-

tott –, amely felirattörredéke alapján Ernuszt János szlavón bán (†1476) síremlékének része lehetett. A főúr 1476-ban kelt végrendeletében meghagyta, hogy a Boldogasszony-templom temetőjében álló, általa alapított kápolnába temessék.¹⁵ A 20. század legelején az új, a Szentháromság tér 6-os szám alatt álló pénzügyminisztériumi épület alapozásakor is találtak sírköveket, közülük ma egyedül egy Garai-címeres töredék azonosítható (hátoldalán egy másodlagos felhasználás céljából készült, de befejezetlenül maradt férfifej található), amely nagy valószínűséggel a Boldogasszony-templom Garai-sírkápolnához köthető.¹⁶

A Boldogasszony-templom messze „legnagyobb karriert” befutó síremléke, Stiborici II. Stibor (†1434) manapság már egy középkori szobrászegyenységnek, a Stibor-síremlékek mesterének is nevet adó, páncélos férfialakot ábrázoló szarkofágfedlapja egyben az utolsó is a leletek sorában: a Halászbástya rendezésének végén felállított Szent István-szobor alapozása során, 1907-ben bukkant a napvilágra.¹⁷

*

A Boldogasszony-templom a város német polgárságának volt a plébániatemploma, így benne és temetőjében elsősorban az itt vezető szereppel bíró német polgárság temetkezett¹⁸ – sírkövekkel is igazolhatóan a Magerdorf, a Paulser, a Kraft, a Dax,¹⁹ a Dobringer, a Juncker családok tagjai, vagy a meissenai származású Frenclin. (A magyarok plébániája a Szent Mária Magdolna-templom volt, de az olaszokkal egyetemben főleg ők temetkeztek a domonkosok kolostorában is.) Emellett a királyi udvar környezetébe tartozó főurak is temetkezéshelyül használták a Boldogasszony-templomot. A 19. század végén gyökeresen átépített, a Garai- és a forrásokból ismert, egykor a temetőben álló Ernuszt-kápolnán kívül jelzi ezt Stiborici II. Stibor síremléke is. Az elhunytak etnikumától függetlenül a sírfeliratok nyelve, ahogy az egész országban, úgy Budán is a latin – két töredékes, német szöveget hordozó darab kivételével.

Az alakos ábrájú Stibor- és Ernuszt-síremléken kívül figurális díszű volt a templom egyik plébánosának a 15. század végén vagy a 16. század elején készült, erősen töredékes állapotban megmaradt síremléke is, már reneszánsz kapitális betűjű körirattal,²⁰ valamint egy bizonyos Borbálának az 1360-1370-es évekre keltezhető sírkőtörredéke is, hullámos hajzat és tekeredő írásszalag részletével.²¹

Valamennyi figurális darab magas művészi színvonalról árulkodó, vörösmárványból²² faragott alkotás, ahogy a 15. század második feléből, a 16. század elejéről származó polgári sírlapok (Dax, Dobringer, Juncker) is hasonló anyagú, gondos munkák. Számos kisebb-nagyobb töredék anyaga is vörösmárvány volt, a 14. század második felének, a 15. század elejének faragványai (Magerdorf, Szmátri, János festő, Kraft, Paulser, Frenclin) azonban – ellentétben a domonkos kolostor már ekkor is nagyrészt

vörösmárvány anyagú sírlapjaival – sokkal gyakrabban még a budai Várhegy helyi mészkövéből készültek. Egy, csupán nagyméretű keresztet ábrázoló lapon²³ kívül valamennyi címeres ábrájú. János festő címerpajzsába három (2+1) tarpajzs került, ez a középkori művészcímer egyik Európa-szerte legkorábbi ismert emléke.²⁴

Egy-két durvább faragású, ugyancsak helyi mészkövből készült, minden bizonnyal a templom körüli temető sírjaihoz tartozott sírkőtömbbel együtt a Boldogasszony-templom gazdag síremlék-együttese mind az ábrázolások, mind az anyaghasználat, mind a stílus, mind pedig a változó színvonal szempontjából jól reprezentálja Buda, sőt még akár az egész ország késő középkori – 14–16. századi – síremlékművészetét is.

Jegyzetek

¹ Ióvei 1991, 361–364.

² Ipolyi 1863.

³ nEmethy 1876, 28; gÖMÖri hAVAS 1897, 38.

⁴ Forster 1905.

⁵ hOrváth 1932. A Halászbástya tornyában elhelyezett kőfaragványok 1910-ben összeállított jegyzékében számos sírkő szerepel, a Stibor-síremlék kivételével azonban a megadott adatok alapján egyikük sem azonosítható: A budavári Halászbástya kupolatornyában elhelyezett sírkövek, emlékkövek, cserép- és bronzleletek jegyzéke, 1910. BFL, IV.1407.b., ikt. sz.: VI. 103870/1911 – a kőfaragványokra vonatkozó részét közli: Vég 2007, 330–332.

⁶ Biczó 2002.

⁷ BTM KO, ltsz. 54.4.1; Rómer Flóris jegyzőkönyvei (FK Tudományos Irattár) XXIV, 1868, 179–180.

⁸ BTM KO, ltsz. 599; Mikó 2008; tóth 2010, 168, V. kép

⁹ Szmátri: MNM, ltsz. 60.274.c és BTM KO, ltsz. 59.; Paulser: MNM, ltsz. 60.275.c; Dobringer: MNM, ltsz. 270/1875; Juncker: MNM, ltsz. 60.285.1.c, 60.285.2.c, 60.265.c, 70.114.c, 70.115.1-2.c; Schulek vizsgálatairól és a sírkövekről: Schulek 1874; Schulek Frigyes: *A budavári főegyház helyreállítása. Kézirat*. BTM KM, Kézirattár, Schulek-hagyaték, ltsz. 52.41.2760.1-23.; Schulek Frigyes: *A Nagyboldogasszony templom területén „Az 1876-iki év utolsó napjait történt földkiadás képe”*. Színezett tusrájz, BTM KM ÉGY 63.21.72. (közölte: CsE Megi 1955, 148; 156. j., 47. ábra); Schulek 1878, 2. (a közölt idézet helye); geduly 1878; Vég 2007, 323–325; 330.

¹⁰ A budavári főtemplom 1876. évi építési naplójának kivonatai. Kézirat, BTM KM Kézirattár, Schulek-hagyaték, ltsz. 52.41.2758.1–3. (52.41.2758.2.); Vég 2007, 325. (13. jegyzet is), 330.

¹¹ BTM KO, ltsz. 671, 672, 673; Szendrei 1886, 281–282.; Különfélék. *AE* u. f. 8 (1888) 85.; gÖMÖri hAVAS 1897, 37–38.

¹² MOB, A budavári főegyház építési bizottsága 1893/8. sz. irat (FK, Tudományos Irattár)

¹³ ZolnÁy 1981, 10. kép; ZolnÁy 1973, 260., 7. kép; Bodor 2001.

¹⁴ hAMPel 1902, 438; Biczó 2002, 169, 172, 175., 43. jegyzet; a többségük azonosítható is.

¹⁵ BTM KO, ltsz. 239; hOrváth 1938, 26, 75., XLV. tábla; *Zala II.* 605–610.

¹⁶ MNG, ltsz. 55.1061; t. Fellner 1908, 2.

¹⁷ BTM KO, ltsz. 139; Ióvei 1999, 103–121.

¹⁸ *Budapest műemlékei* 1955, 432.

¹⁹ Leopold Dax budai bíró (†1481 után) sírkövének töredéke: MNG, ltsz. 58.6.M; rAdocsÁy 1971, 476., 55. sz.

²⁰ MNM, ltsz. 1902.121.17. (három töredék), 1902.121.18., valamint két jelzetlen darab; rAdocsÁy 1971, 484., 87. sz; Mikó 1986, 106., 39. j.

²¹ BTM KO, ltsz. 245; hOrváth 1938, 26, 75., XLV. tábla

²² Ióvei 1992.

²³ MNM, ltsz. 60.293.c.

²⁴ hOrváth 1944, 110–118.